

Σπυριδούλα Αθανασοπούλου-Κυπρίου

Εν αρχή ην το τραύμα

Πολιτικές Θεολογίες αντίστασης και ελπίδας
για την κοινωνία, τον πολιτισμό, τη
δικαιοσύνη και τη συγχώρηση

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΑΡΜΟΣ
Αθήνα

Όλα τα μέσα που χρησιμοποιήθηκαν από τους ανθρώπους για να προστατευθούν από την ατελεύτητη βία θα μπορούσαν να συγγενεύουν. Μπορούμε να τα χωρίσουμε σε τρεις κατηγορίες: 1) προληπτικά μέσα που ανάγονται όλα σε θυσιαστικές εκτροπές του πνεύματος της εκδίκησης· 2) διευθετήσεις και παρεμποδίσεις της εκδίκησης, όπως οι συμβιβασμοί, οι δικαστικές μονομαχίες κ.λπ., των οποίων η θρησκευτική επίδραση είναι ακόμη πρόσκαιρη· 3) δικαστικό σύστημα, του οποίου η θεραπευτική αποτελεσματικότητα είναι απaráμιλλη.

Η τάξη με την οποία εκτίθενται αυτά τα μέσα δείχνει μια ανιούσα αποτελεσματικότητα [...]

Ο εξορθολογισμός της εκδίκησης δεν έχει καμία σχέση με ένα πιο άμεσο ή πιο βαθύ συλλογικό ριζώμα· αντίθετα βασίζεται στην κυρίαρχη ανεξαρτησία της δικαστικής εξουσίας, που έχει εξουσιοδοτηθεί άπαξ δια παντός και κανείς, ούτε καν ομόθυμη η κοινότητα, τουλάχιστον τυπικά, δεν μπορεί να ξαναθέσει υπό αμφισβήτηση τις αποφάσεις της. Εφόσον δεν εκπροσωπεί καμία ιδιαίτερη ομάδα, εφόσον είναι μόνο ο εαυτός της, η δικαστική εξουσία δεν πηγάζει από κάποιο επιμέρους πρόσωπο, συνεπώς βρίσκεται στην υπηρεσία όλων και όλοι υποκλίνονται στις αποφάσεις της. Μόνο το δικαστικό σύστημα δεν διστάζει ποτέ να πλήξει τη βία κατάκαρδα, επειδή κατέχει το απόλυτο μονοπώλιο της εκδίκησης. Χάρη σ' αυτό το μονοπώλιο επιτυγχάνει, φυσιολογικά, να καταπνίγει την εκδίκηση, αντί να την εξάπτει, αντί να την επεκτείνει και να την πολλαπλασιάζει, όπως θα συνέβαινε με την ίδια στάση σε μια πρωτόγονη κοινωνία.

Το δικαστικό σύστημα και η θυσία έχουν συνεπώς την ίδια λειτουργία, αλλά το δικαστικό σύστημα είναι απείρως πιο αποτελεσματικό. Μπορεί να υπάρξει μόνο σε συνδυασμό με μια αληθινά ισχυρή πολιτική εξουσία.

René Girard, *Η Βία και το Ιερό: Το εξιλαστήριο θύμα*, μτφρ. Κ. Παπαγιώργης, εκδ. Πλέθρον, 2017, σσ. 41, 44.

Περιεχόμενα

Προλεγόμενα: Εν αρχή ην το τραύμα..... 13

1. Λογική, Πίστη και Επανάσταση:
«Οι αριστεροί χριστιανοί έχουν προφανώς
μεγάλη ανάγκη από γραφεία γνωριμιών»
Μια ανάγνωση του Terry Eagleton, *Λογική,
Πίστη και Επανάσταση: Στοχασμοί γύρω από
την περί Θεού διαμάχη*, μτφρ. Πέτρος
Γεωργίου, εκδ. Πατάκη, Αθήνα, 2011 25

2. Οι έμφυλες όψεις της οικονομικής κρίσης
στην Ελλάδα και η μαρτυρία της
Ορθόδοξης Εκκλησίας σε δύσκολους
καιρούς: φιλανθρωπικά συσσίτια ή
αγώνας για δικαιοσύνη;..... 33

3. Διαθεματικές (intersectional) προσεγγίσεις
της επισφαλούς ζωής των γυναικών..... 53

4. Ανθρώπινα δικαιώματα και ηθική της
μέριμνας στην Covid-19 εποχή: Μια έμφυλη
νύξη για την όξυνση των ανισοτήτων και
την εκκλησιαστική ευθύνη..... 67

5. «Να αγαπάς τον πλησίον σου όπως τον εαυτό σου» και η έλξη της παράβασης
Η Η προσφυγική κρίση υπό το φως της
σπουδαιότερης εντολής..... 89
6. Το εσχατολογικό σώμα: Κατασκευάζοντας
μια ορθόδοξη ανθρωπολογία πέρα από την
έμφυλη ιδεολογία 99
7. Ιερή νομιμότητα της έμφυλης βίας και
θεϊκή αντίσταση: Μελέτη στο μυθιστόρημα
της Μάργκαρετ Άτγουντ «Η ιστορία της
Θεραπαινίδας» 115
8. Pussy Riot: Μια προσευχή με σημασία..... 131
9. Η ηθική της αποτυχίας στις ταινίες *Η χώρα
των νομάδων* και *Υποσχόμενη νέα γυναίκα*.... 135
10. Η πρόκληση του πολέμου για τη
φεμινιστική θεολογία: Ενα σχόλιο
για τη (μη) βία με αφορμή την περίπτωση
της Ουκρανίας..... 141
11. Η «ερμηνευτική της δικαιοσύνης» στο
έργο *Dogville* του Lars von Trier: Όταν η
αντεκδίκηση ως έκφραση δικαιοσύνης
δαιωνίζει το πατριαρχικό σύστημα 151

12. Φεμινισμός και νεοφεμινισμός στη Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία	165
13. Μπαίνοντας στη θέση του Ιακώβ: Τι θυσιάζουν οι γυναίκες για να κάνουν θεολογία σε ένα ελληνικό Ορθόδοξο περιβάλλον.....	183
14. Ο Ορθόδοξος θεολογικός λόγος στον δημόσιο χώρο και ο σεβασμός των ανθρώπινων εμπειριών: Προκλήσεις για την Ορθόδοξη Εκκλησία στον 21 ^ο αιώνα.....	195
15. Τρεις στάσεις πριν τα Χριστούγεννα με τον Χρήστο Σιορίκη	201
16. Η έννοια της πίστης στο μυθιστόρημα του Γκράχαμ Γκρην <i>Το τέλος μιας σχέσης</i>	207
17. Ο ηθοποιός και οι ρόλοι του: Προς μια κατανόηση της ένωσης του προσώπου του/της ηθοποιού και του ρόλου του/της ως μιας ένωσης ασύγχυτης, άτρεπτης, αχώριστης και αδιαίρετης.....	221
18. Η πρόκληση της ταύτισης του Das Ding με τον Θεό στο 7 ^ο Σεμινάριο του Ζακ Λακάν	235

19. Η Υπόθεση «Θεός» και ο ανυπόφορος αθεϊσμός του ΧΧ Σεμιναρίου	243
20. Αναθεωρώντας την ορθολογικότητα της θρησκευτικής πίστης: Μια φεμινιστική απάντηση στη φιλοσοφία του Richard Swinburne.....	249
21. Μια μορφή γυναικείας ειρωνείας της τρέλας στο <i>Μωρίας Εγκώμιο</i> του Έρασμου Η Η θηλυκή και οικουμενική αγκαλιά της συγχώρεσης του Θεού	257
ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΟΝΟΜΑΤΩΝ	267

Προλεγόμενα

Εν αρχή ην το τραύμα

Οι μελέτες του τόμου γράφτηκαν κατά τη διάρκεια των τελευταίων δεκαπέντε ετών, μέσα σε έναν κόσμο, ο οποίος βρέθηκε αντιμέτωπος με την οικονομική κρίση και τις πολιτικές λιτότητας, τη διεύρυνση των κοινωνικών και έμφυλων ανισοτήτων, την προσφυγιά, την πανδημία, την επισφάλεια, την έμφυλη βία, την επανεμφάνιση του πολέμου στην ευρωπαϊκή ήπειρο, αλλά και τις πολλαπλές μορφές αβεβαιότητας που διαπερνούν την καθημερινή ζωή. Τα κείμενα σηματοδοτούν στιγμές μιας ακαδημαϊκής διαδρομής και συγκροτούν δημόσιες κριτικές παρεμβάσεις σε συγκεκριμένες ιστορικές περιστάσεις και απόπειρες να διατυπωθεί γενικότερα ένας θεολογικός λόγος ενώπιον γεγονότων που πλήγωσαν ανθρώπους, κοινότητες και κοινωνικές ομάδες.

Ο τίτλος του βιβλίου *Εν αρχή ην το τραύμα* δεν υποδηλώνει ότι το τραύμα είναι η έσχατη αλήθεια για τον άνθρωπο. Δηλώνει, απλώς, μια μεθοδολογική και ηθική αφετηρία: η θεολογική σκέψη χρειάζεται να λαμβάνει υπόψη την ανθρώπινη και κοσμική οδύνη. Ο θεολογικός λόγος οφείλει πρώτα να σταθεί ενώπιον της πληγής, να ακούσει προσεκτικά όσα συνήθως δεν ακούγονται ή όσα λέγονται με χαμηλή φωνή και να αναγνωρίσει τα σώματα και τις ζωές που υφίστανται δυσανάλογα τις συνέπειες κάθε κρίσης. Στο πλαίσιο της έμφασης που δίνω στην ανθρώπινη εμπειρία και την προσωπική ιστορία των δρώντων υποκειμένων, οι αναγνώστες και οι ανα-

γνώστριες θα διακρίνουν σε μερικά κείμενα έναν πιο προσωπικό τόνο, ο οποίος εκφράζει έμπρακτα τη σημασία που θεωρώ πως έχει να γνωρίζουμε (ως αναγνώστριες ή/και συνομιλήτριες) κάθε φορά ποιος ή ποια μιλάει και ποια είναι η θέση του ομιλούντος υποκειμένου.

Το τραύμα, στη συνέχεια, όπως χρησιμοποιείται εδώ, δεν αφορά μόνο μια ατομική ψυχική εμπειρία. Το τραύμα μπορεί να είναι ταυτόχρονα κοινωνικό, πολιτικό, οικονομικό, έμφυλο και πολιτισμικό. Παράγεται και αναπαράγεται μέσα στις σχέσεις εξουσίας και κατανέμεται άνισα. Δεν πλήττονται όλοι και όλες με τον ίδιο τρόπο από τη φτώχεια, την ανεργία, τον πόλεμο, την προσφυγιά, την πανδημία ή τη βία. Η κοινωνική τάξη, το φύλο, η φυλή, η εθνικότητα, η σεξουαλικότητα, η ηλικία και η δυνατότητα πρόσβασης στους κοινωνικούς πόρους καθορίζουν τόσο την έκθεση στην επισφάλεια όσο και τις δυνατότητες αντίστασης σε αυτήν. Γι' αυτό και τα κείμενα του τόμου έχουν μια φεμινιστική και διαθεματική οπτική. Οι μελέτες δεν εξετάζουν τις γυναίκες ως μια ενιαία κατηγορία ούτε αντιμετωπίζουν το φύλο ανεξάρτητα από τις υπόλοιπες σχέσεις κυριαρχίας. Επιχειρούν να κατανοήσουν πώς οι διαφορετικές μορφές ανισότητας διασταυρώνονται και πώς η θρησκεία μπορεί να συμμετέχει τόσο στη νομιμοποίησή τους όσο και στην αμφισβήτησή τους.

Από αυτή την άποψη, τα είκοσι ένα κείμενα του τόμου μπορούν να διαβαστούν ως διαφορετικές εκδοχές απόκρισης σε ένα κοινό ερώτημα: *τι μπορεί να προσφέρει η Ορθόδοξη χριστιανική θεολογία στους σύγχρονους ανθρώπους και τις κοινωνίες τους, όταν αντιμετωπίζουν ένα τραύμα, την αδικία και γενικά την ανθρωπινή ευαλωτότητα;* Και, ακόμη περισσότερο, ποια θεολογία μπορεί να αρθρωθεί όχι από τη θέση της ασφάλειας και της

κυριαρχίας, αλλά από τη θέση εκείνων που υποφέρουν, αντιστέκονται, αποτυγχάνουν, ελπίζουν και διεκδικούν έναν διαφορετικό κόσμο;

Η πολιτική θεολογία, όπως γίνεται κατανοητή στις μελέτες του τόμου, δεν εξαντλείται στην εξέταση των θεσμικών σχέσεων Εκκλησίας και κράτους ούτε στην αναζήτηση θεολογικών θεμελίων της πολιτικής εξουσίας. Εδώ, ως όρος, η «πολιτική θεολογία» αφορά στους τρόπους με τους οποίους οι θεολογικές έννοιες, οι βιβλικές αφηγήσεις, οι εκκλησιαστικές πρακτικές και οι θρησκευτικές παραδόσεις βρίσκουν χώρο και παρεμβαίνουν στη δημόσια ζωή και γιαυτό επιλέγω να χρησιμοποιώ τον όρο σε πληθυντικό αριθμό, δηλαδή, «πολιτικές θεολογίες». Ο όρος αφορά επίσης τον τρόπο με τον οποίο θρησκευτικές και θεολογικές έννοιες και διδασκαλίες διαμορφώνουν αντιλήψεις για την ανθρώπινη αξία, το φύλο, το σώμα, τη βία, τη δικαιοσύνη, τη συγχώρεση, την ευθύνη και την ελπίδα. Άλλωστε, αποτελεί βασική θέση μου ότι κάθε θεολογικός λόγος έχει πολιτικές συνέπειες, ακόμη και όταν ισχυρίζεται ότι παραμένει ουδέτερος ή ότι ενδιαφέρεται αποκλειστικά για την πνευματική ζωή. Η σιωπή των θρησκευτικών κοινοτήτων και ηγεσιών, τέλος, μπροστά στην αδικία, όπως και η μετατροπή της πίστης σε ιδιωτική υπόθεση, δεν είναι απολιτικές επιλογές αλλά ουσιαστικά πολιτικές και ηθικές.

Σε σχέση με το θεωρητικό και επιστημολογικό πλαίσιο, τα κείμενα του τόμου κινούνται στο πεδίο της πολιτικής και φεμινιστικής θεολογίας και δεν αντιμετωπίζουν τη θεολογία ως ένα κλειστό και αυτόρκες σύστημα γνώσης. Η θεωρητική τους βάση είναι συνειδητά διεπιστημονική. Οι μελέτες αξιοποιούν και λαμβάνουν υπόψη τις κριτικές θεωρίες και τις κοινωνικές επιστήμες, επειδή η ανθρώπινη εμπειρία, η εξουσία και η

θρησκεία δεν μπορούν να κατανοηθούν επαρκώς μέσα από μία μόνο επιστημονική ή ερμηνευτική οπτική.

Μια πρώτη θεωρητική επιρροή που διακρίνεται σε ορισμένες μελέτες προέρχεται από τη μαρξιστική κριτική της ιδεολογίας, της οικονομικής ανισότητας και της αλλοτρίωσης. Η επιρροή αυτή μου έχει επιτρέψει να εξετάζω με ποιον τρόπο ο θρησκευτικός λόγος συνδέεται με συγκεκριμένα κοινωνικά συμφέροντα, νομιμοποιεί ή αμφισβητεί σχέσεις εξουσίας και συμβάλλει είτε στη διατήρηση είτε στον μετασχηματισμό της υπάρχουσας τάξης πραγμάτων. Σε αυτή την προοπτική, η αναφορά μου σε στοχαστές, φιλοσόφους και θεολόγους, όπως ο Terry Eagleton, ο Joerg Rieger και η Kwok Pui-lan, αναδεικνύει τις συγγένειες ανάμεσα στη βιβλική απαίτηση για δικαιοσύνη και στις κριτικές παραδόσεις που αντιστέκονται στη φτώχεια, την εκμετάλλευση και την εμπορευματοποίηση της ανθρώπινης ζωής.

Καθοριστική είναι επίσης η συμβολή των κριτικών φεμινιστικών σπουδών της θρησκείας σε πολλά από κείμενα του τόμου. Ο φεμινισμός αποτελεί κριτική θεωρία και αναλυτική μέθοδο που διερευνά ποια υποκείμενα έχουν τη δυνατότητα να παράγουν γνώση, ποια εμπειρία αναγνωρίζεται ως θεολογικά σημαντική και ποιοι αποκλεισμοί αποκρύπτονται πίσω από φαινομενικά καθολικές διατυπώσεις. Οι προσεγγίσεις της Elisabeth Schüssler Fiorenza, της Rosemary Radford Ruether, της Tina Beattie και άλλων φεμινιστριών θεολόγων καθιστούν δυνατή μια κριτική της πατριαρχικής και ανδροκεντρικής συγκρότησης της θρησκευτικής γνώσης, αλλά και την αναζήτηση εναλλακτικών μορφών θεολογικού λόγου, εκκλησιαστικής κοινότητας και κοινωνικής σχέσης.

Ένα ακόμη πεδίο με το οποίο συνομιλώ είναι η ψυχανάλυση, και ιδιαίτερα η λακανική θεωρία. Η ψυχανάλυση προ-

σφέρει εργαλεία για την κατανόηση του διχασμένου υποκειμένου, της επιθυμίας, της απώλειας, της έλλειψης και του τραύματος. Μας προφυλάσσει, κατά τη γνώμη μου, από μια υπερβολικά αισιόδοξη ανθρωπολογία, σύμφωνα με την οποία ο άνθρωπος γνωρίζει πλήρως τον εαυτό του και ενεργεί πάντοτε ορθολογικά. Παράλληλα, επιτρέπει να εξετάζεται κριτικά η θρησκευτική επιθυμία: η ανάγκη για έναν παντοδύναμο Θεό, η ταύτιση του Θεού με το απόλυτο αντικείμενο της επιθυμίας, η σχέση πίστης και αθεΐας, αλλά και οι δυνατότητες μιας πίστης που δεν καλύπτει βίαια την έλλειψη και την αβεβαιότητα της ανθρώπινης ύπαρξης. Η συνομιλία μου με τον Freud, τον Lacan και τη μεταλακανική σκέψη επιχειρεί να διερευνήσει τις ασυνείδητες διαστάσεις του θρησκευτικού λόγου και τις μορφές απόλαυσης, φόβου και εξουσίας που μπορεί να τον συνοδεύουν.

Στα κείμενα αξιοποιούνται επίσης έννοιες και μεθοδολογικές αρχές από την πολιτική θεωρία, τη βιοπολιτική, την κοινωνιολογία, τις σπουδές φύλου και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Η επισφάλεια και η ευαλωτότητα, η διαχείριση των σωμάτων, η κατάσταση εξαίρεσης, η φροντίδα, η μη βία και η δυνατότητα δημόσιας εμφάνισης διαφορετικών υποκειμένων αποτελούν αναλυτικές κατηγορίες που επιτρέπουν να συνδεθεί η θεολογική ανθρωπολογία με τις συγκεκριμένες συνθήκες της κοινωνικής ζωής. Οι θεωρητικές επεξεργασίες των Judith Butler, Giorgio Agamben και Joan Tronto, όπως και τα εμπειρικά δεδομένα των κοινωνικών επιστημών, συμβάλλουν ώστε ο θεολογικός λόγος να μην παραμένει γενικός και αφηρημένος, αλλά να ελέγχεται από τις πραγματικές συνέπειες που έχουν οι πολιτικές, οικονομικές και εκκλησιαστικές επιλογές στις ζωές των ανθρώπων.